

Marcel Thirion, *Les trésors monétaires gaulois et romains trouvés en Belgique* (= Cercle d'études numismatiques, Travaux 3) Bruxelles 1967, 208 str., 1 karta.

Pomembno delo M. Thiriona, kustosa v Cabinet Royale de Belgique, je bilo že dalj časa najavljeno. Kot je znano, je evidentiranje najdb zelo zamudno in često zvezano s povsem nepredvidenimi problemi. To je ugotavljal že A. Blanchet, ko je sestavljal znano delo *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris 1900, nedolgo tega pa tudi sodelavci nemškega korpusa najdb Fundmünzen römischer Zeit in Deutschland, Berlin 1960.

Tako je tudi Thirionu preteklo deset let, preden je bilo delo končano in zrelo za tisk, in to kljub temu, kot pravi avtor sam, da je imel že predhodno delo v Van Gansbekovi evidenci novčnih najdb (P. Van Gansbeke, *Les trésors monétaires d'époque romaine en Belgique*, RBNM 101, 1955, 5—44) in dodatek RBNM 105, 1959, 213—214 že večidel končan. Pri knjigi pa so mu izčrpno pomagali tudi J. Lallemand, njegova soproga in M. A. Van Keymeulen. J. Lallemand, vodja Cabinet Royal de Numismatique, je prva dala za to delo pobudo, ta načrt pa je obrazložila v *Annales de la Société archéologique de Namur* 50, 1960-61, p. 1 f (= *Etudes Numismatiques* 2).

Thirion je delo opravil temeljito, kot je to značilno za vse njegove numizmatične študije. Razdelil ga je nekoliko nenavadno, kot nam pove v predgovoru: tipi najdb, sestava najdb, bibliografija in kratice; katalog. Seveda so ta poglavja deloma še razčlenjena in poleg vzornega kataloga navaja še številne sklepe, do katerih je prišel pri analizi najdb. Na koncu knjige so številni registri in pa geografska karta z upoštevanimi najdbami.

Katalog je urejen po alfabetskem redu in vsebuje 356 števil (od tega 7 keltskih najdb, ki so po avtorjevem mnenju [tako tudi A. Blanchet, *Traité de monnaies gauloises*, Paris 1905, p. 523] vse zakopane že po prihodu Rimljanov; kar bi bilo treba upoštevati tudi pri naših najdbah te vrste). Iz praktičnih razlogov so pomembne najdbe ločene od manj uporabnih in nezanesljivih. Našteti so najnujnejši podatki, in sicer kraj oz. lokaliteta, leto odkritja, okolnosti, sestava (po vladarjih in številčno), sedanje nahajališče ter bibliografski podatki. Komentarji so vedno v opombi. Številni registri delo zelo olajšajo, tako register pomembnih najdb, sedanjih nahajališč, posod, provinc, krajev, kronološki register zakopov in dopolnila h katalogu. Na podlagi gradiva, ki ga Thirion navaja v katalogu, je prišel do številnih sklepov; od teh navajamo le najvažnejše. Ne smemo se spuščati v nekatere zanimive, toda včasih problematične sklepe. Ti so posledica specifičnih okolnosti tamkajšnjega novčnega obtoka in zakopov.

V odstavku o novčnih najdbah se je odločil, da tiste najdbe, ki obsegajo 5 ali manj novcev — izvzeto je zlato, kjer ima za najdbo tudi že dva novca — ne šteje za zakladno najdbo. Postavljeno število povsem ne zadovoljuje, razlagamo pa ga lahko kot število, ki si ga je avtor postavil za smernico pri opredeljevanju določenih skupin novcev, ki jih šteje za »depozit« ali pa za sporadično najdbo. Pojave, kot različna številnost posameznih nominalov, tako na primer, da so po l. 190 emitirani sesterci v galskih najdbah zelo redki, si avtor razlaga z devalvacijo denariususa leta 194 in pa z obiljem sestercev, kovanih med 109 in 190, ki so bili še močno v obtoku; zaradi tega naj bi bil nadaljnji uvoz sestercev nepotreben. Masa starih sestercev naj bi bila ostala v prometu do Postuma. Razumljivo je, da je v velikih količinah pritekal denar in Galijo prav za germanskih spopadov in prav posebno za vlade Antonina Pija in M. Avrela. Te mase so bile v obtoku še dolgo, to je tudi razvidno iz številnih pod Postumom prekovanih starejših sestercev. Do teh sklepov je Thirion prišel tudi v članku *Les trésors de sesterces d'Elverdinge et de Werken* v RBNM 106, 1960, 110—117 (= *Etudes Numismatiques*, 1, 1960, 70—77). Dokler pa nimamo evidence o najdbah in analize teh najdb z drugih področij rimskega imperija, so preuranjeni dokončni sklepi, ki naj bi bili specifični za Galijo. Znano je, da je zelo skrženo kovanje AE, začeni s Septimijem Severom in tja do Aleksandra Severa (222—235). Šele pod Aleksandrom Severom, Maksiminom I., Gordianom III. in Filipom I. je močnejše, pod Trajanom Decijem pa zopet upadla. Taka je slika za večino najdb z Balkana in celó v sami Italiji. Isto se nam

kaže tudi za Galijo (prim. najdbe št. 31, 181, 323 in 195; pri najdbah: 40, 45, 197 sestava tako ni zanesljiva). Tu je treba tudi vedno imeti pred očmi, da so le redke najdbe v celoti prišle do znanstvene obdelave; zelo verjetno je, da manjkajo redkejši novci in pa seveda najmlajši, ker so bili dobro ohranjeni. Tega sta vedno krivi trgovska in zbirateljska vnema. Zato bo treba še mnogo komparativnih najdb predvsem z zanesljivo sestavo, šele potem bi lahko trdili, da je v Galiji participacija sestercev po letu 190 v najdbah bistveno manjša kot drugod.

Glede izločanja novcev predflavijskega časa v najdbah po letu 107 prihaja avtor do podobnih sklepov, kot nam jih kažejo najdbe na Balkanu in drugod po imperiju. V najdbi iz Strmice (v rokopisu) sem skušal dokazati, da je to splošen pojav za ves imperij in da izvira iz izločevanja do nečitljivosti izrabljenih novcev iz obtoka in je izključno monetarno-politične narave ter se v ničemer ne razlikuje od današnje bančne zamenjave poškodovanih ali uničenih bankovcev.

Dalje v odstavku o obtoku denarja v Galiji avtor ugotavlja, da je zelo otežkočeno datiranje keltskih novčnih najdb. Isto je tudi z našimi keltskimi najdbami, ki so bile tako v Galiji kot pri nas zakopane ob prihodu Rimljanov v ta področja ali pa nekaj časa po njem. Na probleme naleti pisec tudi pri najdbah od Avgusta do Nerona, ki so prav tako redke kot pri nas. Isto velja za obdobje do Domicijana. Samo šest najdb pripada prvemu obdobju; še manj jih je iz drugega in značilno je, da se v teh najdbah še vedno močno pojavljajo republikanski denarji. Izredno številne so najdbe iz obdobja od Antonina Pija do Komoda. Preseneča, da avtor spravlja te zakope v zvezo z devalvacijo denariusu l. 194. Posledica te sta res bila redukcija teže pri bronu in tudi količinsko zmanjšanje teh emisij, toda zakopom so gotovo botrovali prej samo politični kot pa denarnopolitični vzroki, saj bi to bilo tudi povsem v nasprotju z Greshamovim zakonom; pričakovati bi bilo le depozite nedevalviranih nominalov iz žlahtne kovine. Zelo zanimivi so avtorjevi sklepi v zvezi z DIVI emisijami pod Trajanom Decijem in izločanjem denariusu, dalje problemi z degradiranim antoninijanom pod Postumom in »več vrednim« sestercem oz. drugimi bronastimi nominali. Zanimive so tudi pripombe k razvoju antoninijana po Postumu, ugotovitve v zvezi z antoninijani Avrelijanove reforme, uvedba nominalov Dioklecijanove reforme in njih devalvacijo ter reformo leta 346 pod Konstancijem II. in Konstansom. Kakor so izvajanja in sklepanja nadvse zanimiva, jih tu žal ne moremo obravnavati, ker načenjajo vse preveč razvejane probleme.

V posebnem poglavju se avtor ukvarja z vzroki in načinom zakopa. Najdbe uvršča v tri skupine: 1. mešane depoje, 2. depoje v več posodah, od katerih vsaka hrani le po eno vrsto denarja, in pa 3. depoje, zakopane v več posodah na različnih krajih. Takšno klasifikacijo bi bilo le težko posploševati, saj bi bila lahko vse preveč osebne ali lokalne narave.

V zadnjih dveh poglavjih avtor razpravlja o uporabnosti zakladnih najdb kot historične dokumentacije za vojaško zgodovino in pa o splošni uporabnosti najdb. Če je tu na primer v dvomih glede historične vrednosti najdbe, kot je to depozit Mespelare (št. 198), ki naj bi bil prvotno štel 500—1600 (sic!) aureusov, medtem ko je znanstveno fiksiranih le 50, se tudi mi pridružujemo avtorjevemu mnenju. Saj bi bil kakršenkoli sklep pomanjkljiv, dokler ni celotno gradivo znanstveno dosegljivo. Seveda pa tega ne bi mogli aplicirati na nekatere druge najdbe, ki jih omenja Thirion. Pri številnih zakopih pod Postumom, ki jih avtor razvršča v dve skupini z datumom zakopa leta 263 in 266-267/268, meni posebno za zadnjo skupino, da je bila lahko zakopana v obdobju tja do Dioklecijanove reforme 294. leta. Seveda je to teoretično možno, toda kaj nam že povedo majhni depoziti z nekaj desetninami novcev, medtem ko drugi zopet ne pomenijo mnogo, ker niso kompletni, in tretji, ker niso bili zadostno objavljeni. Prav pri takih skupinah se jasno kaže, da bo mogoče delati zanesljive zaključke šele takrat, ko nam bo na voljo dosti večje število novčnih depozitov, ki jih bo mogoče strniti v neko krajše časovno obdobje. Šele take aglomeracije pa bodo lahko potrjevale že znane ali pa nakazale nove, nam še nezane zgodovinske dogodke.

Prav Thirionova analiza nam jasno kaže, kako težko je že danes delati sklepe za izolirano področje. Šele ko bomo imeli podobne analize iz drugih predelov rimskega imperija, bo mogoče misliti na bolj konkretne rezultate, ki nam jih nudijo številni rimski novčni depoziti.

E. Pegan

I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening, *Das Gräberfeld von Newolino, Ausgrabungen von A. V. Schmidt und der archäologischen Kama-Expedition. Archaeologia Hungarica*, s. n. 44, Akadémiai kiado, Budapest 1969; 93 strani teksta, 26 slik, 101 tabla in 3 karte v prilogi.

Nad obrežjem reke Iren pri vasi Nevolino, južno od mesta Kungur v Permski oblasti, so sovjetski arheologi v letih 1926—1927 in 1950 raziskovali bogato in zanimivo grobišče zgodnjega srednjega veka. Izkopanine prvih raziskovanj hranijo v Leningradu, drugih pa v Permu. Objava tega nam malo poznane gradiva bo med arheologi in jezikoslovci, ki se bavijo s kompleksnimi vprašanji fino-ugristike, gotovo našla plodna tla za ponovno znanstveno debato. Zaradi pomembnosti materialnih ostalin je najdišče dalo ime mlajšemu obdobju neke zgodnesrednjeveške kulture pod Uralom: kultura Lomovatovo — stopnja Nevolino. Področje, kjer je bila razširjena ta kultura, naj bi namreč geografsko in gospodarsko spajalo etnične in kulturne komponente domorodnega in tujega izvora. V zgodnjem srednjem veku so se tukaj križala trgovska pota, kar se bistveno kaže prav v materialni zapuščini. Avtorji so v poglavja, kjer razpravljajo o gospodarskih, družbenih in trgovskih vprašanjih, pritegnili tudi še primerjalno gradivo sosednjih ugro-finskih ljudstev, kar razpravo dokumentacijsko obogati in poživlji.

Knjigo so avtorji razdelili v več poglavij, ki se med seboj vse do zaključka vsebinsko dopolnjujejo. Že takoj na začetku (ko razpravljajo o nevolinskem najdišču in zirjanski prazgodovini) povedo, da je prazgodovina Zirjanov ali Komov tisto področje, ki še danes ni zadovoljivo raziskana in vsestransko pojasnjena. Zlasti zgodovinske vede so zaradi pomanjkanja pisanih virov pri tem brez moči in jim le arheologija in lingvistika bistveno pomagata pri vprašanju porekla in življenjskega prostora Zirjanov. Splošno znano in dokazano dejstvo je, da zirjanski jezik pripada k ugro-finskim jezikom, in sicer k njihovi finsko-permski veji. Ljudstva te finsko-permske jezikovne skupnosti pa so se v tisočletju pred našim štetjem razcepila še v volgo-finsko in permsko jezikovno vejo. Ti snovalci staropermskega jezika, ki so bivali ob spodnjem toku Kame in ob porečju Vjatke, so bili predniki kasnejših Zirjanov in Votjakov in so za raziskovalce zirjanske prazgodovine velikega pomena.

Preseljevanje narodov je Permjake v 6. stoletju začelo siliti vedno bolj proti severu v zgornje porečje Kame in še naprej do spodnjega toka Vučegde. Ta proces je izoblikoval dve še danes živeči ljudstvi. Južno živijo Votjaki, a severno Zirjani, dasi se dajo posamezne faze njihove etnogeneze težko slediti. Tako sta se porodila prostor in čas, kamor moremo opredeliti grobne najdbe iz Nevolina, ki naj bi osvetlile, dopolnile, potrdile in povezale nove člene v poznavanju materialne kulture Zirjanov in lomovatovske kulture nasploh.

O lomovatovski kulturi nimamo še nobene sintetične monografije, pa čeprav je registriranih 219 najdišč, od teh je 24 že deloma raziskanih. Tej knjigi je dodan seznam le 113 najdišč, ki so ga avtorji povzeli iz arheološke karte kamskega bazena (I. A. Talickaja, *Materiali k arheologičeskoj karte bassejna r. Kami, Mat. i issl. po arh. SSSR*, 27, 1952). Poimenovanje te kulture je l. 1901 uvedel pionir arheologije v Prikamlju A. A. Spicin, ko je opredeljeval ondotni arheološki material in in pri tem oddvojil v posebno grupo najdbe zgodnjega srednjega veka. Tej grupi je dal ime lomovatovska kultura po rečici Lomovatovki, ker so ob njenem obrežju do takrat zasledili največ slučajnih najdb uničenega grobišča, datiranega tedaj v 8. in 9. stoletje (A. A. Spicin, *Drevnosti kamskoj Čudi po kolekcii Tepluchovih*, S. Petersburg 1902, 32; A. P. Smirnov, *Očerki drevnej i srednevekovoj istorii narodov srednego Povolžja i Prikamlja, Mat. i issl. po arh. SSSR*, 28, 1952, 174). Lomovatovska kultura se je torej na področju Kame izoblikovala iz pjanaborske kulture in je istočasna z zahodnejšo oziroma vzhodnoevropsko »alansko« saltovsko kulturo. Lomovatovsko